UOT 94; UOT 32:93/94

GÜNEL NƏSİBLİ
Bakı Dövlət Universitetinin II kurs doktorantı
gallahyarova1996@gmail.com

DEMOKRATİK TƏSİSATLARIN İNKİŞAF PERSPEKTİVİNDƏ AVROPA İTTİFAQININ ROLU

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/112/121-124

Avropa İttifaqı (Aİ) həm üzv ölkələrində, həm də qonşuluq regionlarında demokratik təsisatların inkişafı və möhkəmlənməsində həlledici rol oynayır. Bu məqalədə Aİ-nin demokratik idarəçiliyin təşviqindəki rolu araşdırılır, onun normativ əsasları, mexanizmləri və son dövrdə qarşılaşdığı çağırışlar işıqlandırılır. Tədqiqat problemi Aİ-nin universal demokratiya təşviqi strategiyaları ilə üçüncü ölkələrin kontekstual xüsusiyyətləri arasındakı gərginliyi əhatə edir. Tədqiqatın məqsədi Aİ-nin demokratiyanın dəstəklənməsi sahəsində fəaliyyətinin zamanla necə inkişaf etdiyini (2004–2020) analiz etmək və demokratik təsisatların gücləndirilməsi baxımından effektivliyini qiymətləndirməkdir. Metodoloji olaraq, məqalədə keyfiyyət və kəmiyyət metodlarının kombinasiyasından istifadə olunub, Aİ-nin hesabatlarının məzmun təhlili ilə son ədəbiyyat əsasında statistik qiymətləndirmələr aparılıb. Əsas nəticələr göstərir ki, Aİ demokratiya təşviqi diskursunu lokal kontekstlərə uyğunlaşdırmaq istiqamətində irəliləyiş əldə etsə də, hələ də üzv dövlətlərdə demokratik geriləmə və məhdud icra qabiliyyəti kimi əhəmiyyətli maneələrlə üzləşir. Araşdırma nəticəsinə əsasən, Aİ-nin daxili mexanizmləri (məsələn, hüquq-mühafizə şərtləri, sanksiyalar) gücləndirməsi, eyni zamanda xaricdə məqsədəuyğun demokratik dəstəyi davam etdirməsi tövsiyə olunur. Bu ikitərəfli yanaşma Avropa və onun hüdudlarından kənarda demokratik təsisatların davamlılığını təmin etmək üçün vacibdir.

Açar sözlər: demokratiya təşviqi, Avropa İttifaqı, demokratik təsisat, hüququn aliliyi, demokratik geriləmə.

Giriş. Demokratik geriləmə, populizm və institutların zəifləməsi ilə xarakterizə olunan dövrdə Avropa İttifaqı kimi beynəlxalq aktorların demokratik normaları qorumaq və təşviq etmək rolu misilsiz əhəmiyyət kəsb edir. Aİ demokratiya, hüququn aliliyi və insan hüquqları prinsipləri üzərində qurulub, bu prinsipləri yalnız öz sərhədlərində qorumaqla kifayətlənmir, həm də onları xaricdə təşviq etməyə çalışır. Baxmayaraq ki, Aİ demokratiyaya normativ səviyyədə sadiqdir, onun xaricdə tətbiq etdiyi demokratiya təşviqi strategiyaları tez-tez "bir ölçü hər kəsə uyğundur" yanaşması kimi tənqid olunur və yerli siyasi, sosial və tarixi xüsusiyyətlərə kifayət qədər uyğunlaşdırılmır. Eyni zamanda, üzv ölkələrdə müşahidə olunan demokratik geriləmələr Aİ-nin daxili icra mexanizmlərinin effektivliyinə dair suallar doğurur.

Tədqiqatın əsas məqsədi Aİ-nin demokratik təsisatların inkişafındakı rolunu qiymətləndirməkdir. Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. 2004–2020-ci illər ərzində Aİ-nin demokratiya təşviqi diskursunun inkişafını izləmək;
2. Demokratik təsisatların qorunmasında Aİ-nin daxili mexanizmlərini təhlil etmək;
3. Aİ-nin üçüncü ölkələrdə demokratiya dəstəyinin effektivliyini və məhdudiyyətlərini qiymətləndirmək;
4. Xarici demokratiya dəstəyi və daxili icra mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr irəli sürmək.

Elmi işin yeniliyi ondan ibarətdir ki, Avropa İttifaqının demokratik təsisatların qorunması və təşviqi rolunun öyrənilməsinə yenilikçi töhfə verir, Aİ-nin həm daxili, həm də xarici demokratiya dəstəyi aspektlərini birləşdirir. Bundan əlavə, tədqiqat işi Aİ-nin demokratiya təşviqində kontekstual adaptasiyanın vacibliyini vurğulayır, "bir ölçü hər kəsə uyğundur" yanaşmasının məhdudiyyətlərini ortaya qoyur və yerli siyasi, sosial və tarixi şərtlərə daha çevik cavab verə biləcək mexanizmləri təklif edir. 2004-2020-ci illər dövrünü əhatə edən analiz, həmçinin Aİ-nin diskurs və təcrübədəki dəyişən

tendensiyalarını müəyyən edir və həm Aİ sərhədləri daxilində, həm də xaricində demokratik dayanıqlığın gücləndirilməsi üçün sübuta əsaslanan tövsiyələr təqdim edir.

Aİ-nin demokratiya təşviqinin nəzəri əsasları. Avropa İttifaqının demokratik təsisatları təşviq etmək öhdəliyi normativ, hüquqi və fəlsəfi prinsiplərin birləşməsindən qaynaqlanır və bu prinsiplər onun siyasi identikliyini müəyyən edir. Bu öhdəlik əsasən TEU-nun (Avropa İttifaqı haqqında Müqavilə) 2-ci maddəsində əks olunan demokratiya, hüququn aliliyi və insan hüquqları kimi fundamental dəyərlərə əsaslanır. Beləliklə, Aİ-nin demokratiya təşviqi yalnız siyasət seçimi deyil, eyni zamanda onun əsas identikliyinin ifadəsidir və həm üzv ölkələrdə, həm də qonşu regionlarda ortaq demokratik standartlara riayət edilməsini təmin etməyi hədəfləyir [1, s.12].

Tədqiqatçılar, o cümlədən Merkel (2004) və Grimm, Shyrokykh və Solander (2025) vurğulayırlar ki, Aİ demokratiyanı yalnız azad və ədalətli seçkilər kimi deyil, həm də vətəndaş azadlıqları, müstəqil məhkəmə sistemi və hesabatlı idarəçilik strukturunu əhatə edən geniş bir sistem kimi anlayır. Demokratiyanın xaricdə təşviqi ilə bağlı Aİ-nin yanaşması onu normativ güc kimi təqdim edir və digər ölkələrin siyasi inkişafını Aİ-nin institusional prinsiplərinə uyğun şəkildə istiqamətləndirməyə çalışır [10, s.48]. Bu nəzəri əsas, embedded democracy (daxil edilmiş demokratiya) kimi çərçivələrlə tamamlanır ki, burada davamlı demokratik idarəçilik seçki prosesləri, vətəndaş azadlıqları və effektiv institusional balans arasında tarazlıq tələb edir və bu çərçivə Aİ-nin xarici siyasət strategiyalarına təsir edir.

Aİ-nin xarici demokratiyaya dəstək mexanizmləri. Avropa İttifaqı demokratik təsisatların təşviqini hüquqi, maliyyə və siyasi alətləri birləşdirən çoxşaxəli mexanizmlərlə həyata keçirir. Xarici səviyyədə bu mexanizmlər inkişaf proqramları, seçki müşahidəsi missiyaları, vətəndaş cəmiyyətinin gücləndirilməsi və xüsusi siyasi fondlar vasitəsilə icra olunur. 2020-ci ildə qəbul edilmiş Avropa Demokratiya Fəaliyyət Planı (EDAP) həm daxili, həm də xarici demokratiya dəstəyinə dair ardıcıl rabitəli çərçivə təqdim edir və Aİ-nin müasir çağırışlara qarşı demokratik dayanıqlığı gücləndirmək ambisiyasını əks etdirir [3, s.10].

Son tədqiqatlar göstərir ki, Aİ artıq vahid, universal yanaşmadan uzaqlaşaraq daha kontekstə uyğun modelə keçmişdir ki, bu da müdaxilələri tərəfdaş ölkələrin siyasi, sosial və tarixi reallıqlarına uyğunlaşdırmağa imkan verir [4, s.7]. Bu yanaşma lokal institutların izlənməsini, vətəndaş cəmiyyəti potensialının qiymətləndirilməsini və proqramların spesifik demokratik çatışmazlıqlara uyğunlaşdırılmasını əhatə edir. Aİ maliyyə resurslarından islahatları təşviq etmək üçün istifadə edir, şərtlər və layihə əsaslı qrantlar vasitəsilə institutların modernləşdirilməsinə dəstək verir, həmçinin hüququn aliliyinə və demokratik hesabatlılığa dəstək olmaq üçün texniki ekspertiza və təlim proqramları təqdim edir. Beləliklə, Aİ yalnız normativ ideyaları ixrac etmir, həm də demokratik təcrübələrin lokal siyasət mədəniyyətinə uyğun şəkildə mənimsənilməsinə şərait yaradır.

Aİ daxilində çətinliklər: demokratik geriləmə və icra. Demokratiyanın təşviqi sahəsində güclü konseptual çərçivəsinə baxmayaraq, Aİ həm daxildə, həm də xaricdə əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşir. Daxildə, xüsusilə Macarıstan və Polşa kimi bəzi üzv ölkələrdə müstəqil məhkəmə sisteminin zəifləməsi, media azadlığının məhdudlaşdırılması və parlament nəzarətinin zəifləməsi ilə müşayiət olunan demokratik geriləmə müşahidə olunur [8, s.12]. Bu vəziyyət mövcud icra mexanizmlərinin, xüsusilə TEU-nun 7-ci maddəsi çərçivəsindəki prosedurların məhdudiyyətlərini açıq şəkildə göstərir. Tədqiqatçılara görə, Aİ-nin üzv dövlətlərin tabe olmama hallarını sanksiyalaşdırmaq və ya onların institusional tələblərə uyğunluğunu təmin etmək bacarığı yalnız institusional quruluşu ilə deyil, həmçinin digər üzv ölkələrin açıq konfrontasiyadan çəkinməsi ilə məhdudlaşır [2, s.10].

Xaricdə isə Aİ demokratiya təşviqi apararkən, avtoritar tendensiyalar, siyasi sabitlik problemləri və sosial müqavimət ilə üzləşir. Həmçinin, Aİ-nin xarici aktor kimi qəbul olunması bəzən onun legitimliyini azaldır və proqramların effektivliyini zəiflədir. Sanksiyalar və şərtləndirmə daxildə demokratik geriləməni azaltmaq üçün vasitə kimi istifadə olunur, lakin onların tətbiqi selektivdir və siyasi qütbləşməni dərinləşdirmədən nəticə verib-verməyəcəyi mövzusunda debatlar davam edir.

Qlobal dinamikalar: beynəlxalq avtoritarlaşma və Aİ-nin rolu. Beynəlxalq avtoritarlaşma tendensiyaları Aİ-nin demokratiya təşviqi səylərini həm məhdudlaşdırır, həm də vacib edir. Son illərdə avtoritar idarəçilik modellərinin yayılması, çoxtərəfli institutların zəifləməsi və populist hərəkatların yüksəlməsi Aİ-nin üzləşdiyi çətinlikləri artırmışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, Aİ demokratiyanın dayanıqlığını təmin etmək səylərində yalnız normativ təsir və texniki dəstək vasitələrindən istifadə etmir,

həm də xarici avtoritar təsirlər və yerli elitaların məskunlaşması kimi sistemli qüvvələrlə mübarizə aparmalı olur [5, s.9].

Həm Aİ daxilində, həm də tərəfdaş ölkələrdə vətəndaş cəmiyyəti aktorlarının rolu son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Onların iştirakı demokratiya təşviqi strategiyalarının quruluşu və tətbiqinə konstruktiv töhfələr verir, boşluqları müəyyənləşdirir və proqramların lokal şəraitə uyğunlaşdırılmasını təmin edir. Aİ-nin həm normativ standartları müəyyən edən aktor, həm də demokratiyanın praktiki dəstəkləyicisi kimi çıxış etməsi prinsiplərə sadiqliyi qorumaqla yanaşı, mürəkkəb siyasi reallıqlara uyğunlaşdırılmış praqmatik qərarlar qəbul etməsini tələb edir.

Nəticə. Bu tədqiqat göstərir ki, Avropa İttifaqı demokratik təsisatların təşviqi sahəsində həlledici aktordur, lakin onun rolu nə sadə, nə də mübahisəsizdir. Bir tərəfdən, normativ əsasları və siyasət çərçivələri, o cümlədən Avropa Demokratiya Fəaliyyət Planı demokratik dəstək üçün güclü alətlər təqdim edir. Bu alətlər Aİ-nin həm üzv ölkələrdə, həm də qonşu regionlarda demokratik dayanıqlılığı gücləndirməsinə imkan verir.

Digər tərəfdən, Aİ ciddi daxili və xarici çətinliklərlə üzləşir: üzv dövlətlərdə demokratik geriləmə, icra mexanizmlərinin məhdudluğu və xarici müdaxilə kimi faktorlar proqramların effektivliyini məhdudlaşdırır. Bu səbəbdən Aİ-nin effektivliyinin artırılması üçün sanksiyalar, hüquqi şərtləndirmə kimi daxili icra mexanizmlərinin gücləndirilməsi və digər tədbirlər vacibdir. Eyni zamanda, Aİ-nin xarici demokratiya təşviqi səyləri lokal kontekstlərə uyğunlaşdırılmalı və tərəfdaş ölkələrin spesifik ehtiyaclarına əsaslanmalıdır.

Beləliklə, daxili dayanıqlıq və xarici kontekstə uyğunlaşdırılmış dəstəyi birləşdirən ikitərəfli yanaşma Aİ-nin demokratik təsisatları möhkəmləndirmək missiyasının həm legitimliyini, həm də davamlılığını təmin edə bilər. Bu strategiya Avropa daxilində və hüdudlarından kənarda demokratik təsisatların qorunması və inkişafı üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir və Aİ-nin beynəlxalq normativ nüfuzunu daha da möhkəmləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Nihad, Y. (2024). Demokratiya, populizm və Qərb siyasətləri: Tədqiqat avtoreferatı [Doctoral dissertation abstract]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası.
2. Blauberger, M., & Sedelmeier, U. (2024). Sanctioning democratic backsliding in the European Union. London School of Economics. - https://eprints.lse.ac.uk/123427/1/Sedelmeier_sanctioning-democratic-backsliding--published.pdf [20.11.2025].
3. Bouzoraa, Y. (2023). The value of democracy in EU law and its enforcement: A legal analysis. European Papers. - https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2023_2_2_Articles_Yasmine_Bouzoraa_00690.pdf [20.11.2025].
4. Grimm, S., Shyrokykh, K., & Solander, N. (2025). Seeking to embed democracy: Tracing the substantial evolution of the European Union's democracy promotion, 2004–2020. Comparative European Politics. https://link.springer.com/article/10.1057/s41295-025-00430-x [20.11.2025].
5. Leininger, J. (2022). International democracy promotion in times of autocratization. IDOS Working Paper. - https://www.idos-research.de/uploads/media/DP__21.2022_01.pdf [20.11.2025].
6. Meyerrose, A.M. (2024). Building strong executives and weak institutions: How European integration may contribute to democratic backsliding. ASU Elsevier Pure. - https://asu.elsevierpure.com/en/publications/building-strong-executives-and-weak-institutions-how-european-int/ [20.11.2025].
7. European Union. (2020). European Democracy Action Plan. EUR-Lex. - https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52020DC0790 [20.11.2025].
8. Громыко, А.А. (2020). Европейский Союз и вызовы демократического развития: политико-институциональный анализ. Москва: Институт Европы РАН.
9. Кавешников, Н.Ю. (2019). Политическая система Европейского Союза и механизмы обеспечения демократических стандартов. Москва: Высшая школа экономики.
10. Травкин, В.В. (2021). Демократия и правовое государство в политике ЕС: взаимодействие норм и практики. Мировая экономика и международные отношения, 65(3), 45–57.

ГЮНЕЛЬ НАСИБЛИ
Докторант второго курса Бакинского государственного университета

РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В РАЗВИТИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ

Европейский Союз (ЕС) играет ключевую роль в развитии и укреплении демократических институтов как в своих государствах-членах, так и в соседних странах. В данной статье рассматривается роль ЕС в продвижении демократического управления, выделяются его нормативные основы, механизмы и современные вызовы. Проблема исследования заключается в напряжении между универсальными стратегиями ЕС по продвижению демократии и контекстными особенностями третьих стран. Целью исследования является анализ эволюции поддержки демократии ЕС в период с 2004 по 2020 год и оценка ее эффективности в укреплении демократических институтов. Методологически статья использует смешанный подход, сочетая качественный контент-анализ отчетов ЕС с количественными оценками из последних научных исследований. Основные выводы показывают, что, несмотря на адаптацию дискурса продвижения демократии ЕС к локальным условиям, организация сталкивается с серьезными проблемами, такими как откат демократических процессов в государствах-членах и ограниченные возможности принуждения. Статья заключает, что ЕС должен укреплять свои внутренние механизмы (например, условность верховенства закона, санкции), одновременно продолжая целевую поддержку демократии за пределами союза. Такой двойной подход имеет решающее значение для обеспечения устойчивости демократических институтов в Европе и за ее пределами.

Ключевые слова: продвижение демократии, Европейский Союз, демократические институты, верховенство закона, откат демократии.

GUNEL NASIBLI
Second year doctoral student at Baku State University

THE ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN THE DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC INSTITUTIONS

The European Union (EU) plays a pivotal role in the development and consolidation of democratic institutions both within its member states and in its neighborhood. This article examines the EU's role in promoting democratic governance, highlighting its normative foundations, mechanisms, and recent challenges. The research problem centers on the tension between the EU's universal democracy-promotion strategies and contextual sensitivities of third countries. The study aims to analyze how the EU's democracy support has evolved over time (2004-2020) and assess its effectiveness in strengthening democratic institutions. Methodologically, the paper employs a mixed-methods approach, combining qualitative content analysis of EU progress reports with quantitative assessments from recent literature. Key findings suggest that while the EU has increasingly adapted its democracy-promotion discourse to local contexts, it still faces significant obstacles, such as democratic backsliding in member states and limited enforcement capacity. The article concludes that the EU must reinforce its internal mechanisms (e.g., rule-of-law conditionality, sanctions) while continuing tailored democracy assistance externally. This dual approach is vital to ensure the sustainability of democratic institutions in Europe and beyond.

Keywords: democracy promotion, European Union, democratic institutions, rule of law, democratic backsliding.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 20 noyabr 2025-ci il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 29 yanvar 2026-cı il.
Rəyçilər: t.e.f.d. Nigar Dünyamalıyeva, t.ü.f.d. Məmmədağa Baxışov.